

КОНТРОЛИРАНАТА ИНФОРМАЦИЯ

Виолета К. Радева

Д-р Виолета Радева завършва българска филология и философия в СУ „Св. Климент Охридски“. Защишава докторска дисертация за идейно-естетическите възгледи на д-р Кръстю Кръстев. Професионалната ѝ кариера започва като литературен сътрудник в отдел „Култура“ на русенския вестник „Дунавска правда“. По-късно е журналистка във вестниците „Кооперативно село“, „Земеделско знаме“, „Подкрепа“, „Философска мисъл“, „Народна култура“, „Демокрация“ и др. Сценарист да четири документални филма и автор на книги. Д-р Радева е дългогодишен дарител на ДА – Русе. Лично ангажирана със съдбата на града и с популяризирането на екологичните проблем и там.

През 70-те и 80-те години на ХХ век бях журналистка във в. „Земеделско знаме“, орган на Постоянното присъствие (ПП) на Българския земеделски народен съюз (БЗНС). В последните няколко години преди 10 ноември 1989 г. работех в отдел „Писма на читателите“. Споменавам този факт, защото има отношение към темата за системните обгазвания на Русе от химическите заводи в Гюргево, разположени в права линия буквално срещу центъра на града, на не повече от три километра.

Макар да живеех и работех в София, в дунавския град бяха родителите ми, сестра ми и нейното семейство, семействата на моите леля, чичо и на много братовчеди заедно с невръстните им деца, родителите на техните съпруги и съпрузи. По най-различни лични поводи, а и в служебни командировки, посещавах сравнително често града и многократно бях свидетелка и потърпевша от бруталните газови атаки, идващи отвъд река Дунав. Много пъти още със слизането от влака на гарата ме удряше ужасната хлорна мизма, а в очите ми залпотяваше от стелещата се жълто-зелена мъгла в иначе слънчевия ден. Докато стигна до дома на родителите ми в центъра на Русе, получавах такова главоболие, че се налагаше да вземам аналгетици. Понякога бивах силно изненадана от факта, че докато аз едва дишах отровния въздух, близките ми дори не усещаха, че пелената вън не е типичната есенна мъгла край реката, а е от стелещите се отровни изпарения от химическия комбинат на Елена Чаушеску. Така русенци наричаха помежду си „братския подарък“ на другаря Николае Чаушеску, виден приятел на първия партиен и държавен ръководител другаря Тодор Живков, с когото заедно ходеха на лов в резиденция „Воден“ или отдъхваха в позлатената резиденция в парка „Липник“ край Русе. Студените очи на кинокамерите и фотоапаратите увековечаваха техните целувки.

Акцентът на тези мои редове обаче няма да е ситуацията в големия дунавски град, тероризиран по най-брутален начин от една престъпна шайка, разположена от двете страни на реката – в Румъния и в България. Ще разкажа за личния си опит като журналистка да пиша в онези години за съдбата на 200 хиляди заложници на българо-румънската дружба и за недопустимия геноцид, на който бяха подложени. В печата понякога се явяваха официални информации как са се срещнали делегации на двете страни и са обсъдили „мерки за решаване на въпроса“. Партийната върхушка смяташе явно, че така се „изпуска парата“ на общото недоволство и ситуацията може да си остане непроменена в името на българо-румънската дружба! Резултатът от всякакви такива разговори беше нулев. Нищо не се променяше и русенци продължаваха да дишат отровите, децата да боледуват, млади хора да се опитват да напуснат града и да не могат, защото на всички останали градове беше забранено да приемат русенски жители. Не, това не е измислица! Това е факт. Узнах го през 1985 г. от кмета на град Сандански. Докато го интервюирах стана дума, че съм русенка. „Десетки русенски семейства искат да се заселят тук – довери ми той, но ни е забранено да приемаме русенци!“

И как можеше да бъде разрешено?!

А какво оставаше на хората с малки деца, те не биха стояли в град, където за девет години след влизането в експлоатация на химическия комбинат в Гюргево само болестите на дихателната система се бяха увеличили два пъти! Данните изнесе след 1989 г. главният лекар на окръжната болница д-р Евгени Назъров. Към него със статистика за броя обгазявания се присъедини и к.м.н. д-р Константин Колев, директор на Хигиенно-епидемиологичната инспекция (ХЕИ) през всичките тези девет години. В общинския вестник „Русе днес“ от 8 септември 1990 г. той отчита, че през 1982 г. обгазяванията са били 26, докато през 1987 г. вече са 72, като хлорът над пределно допустимите количества е бил от 3 до 9,5 пъти, а съдържанието на минерални киселини във въздуха е в границите от 10 до 24 пъти над допустимото! Тези данни през всичките години бяха засекретени. Бяха държавна тайна. А русенци търпяха. През цялото това време. Достойните русенски мъже достойно стискаха езика си зад зъбите, когато се задушаваша от хлора. Достойно гълтаха лютите си сълзи. Достойно понасяха кашлиците и болестите на децата си. Партийно-номенклатурният кодекс на честта ги задължаваше да поставят над своя и на близките си живот и здраве кабинетите с тапицирани врати, меките кресла, черните волги, големите заплати и сладките привилегии, но най-вече спокойствието на „Партията“!

В отдел „Писма на читателите“, където бях редактор, през тези години периодично идваха писма от Русе с оплаквания заради отровния въздух. Често пъти те бяха анонимни, но някои носеха имената на своите автори. Многократно съм правила подборки от такива писма с надеждата, че поне в пренебрегваните от всички няколко квадратни сантиметра, които вестниците лицемерно отделяха за обратна връзка с читателите си, ще се чуе ако не викът, то поне шепотът на изтерзаните хора, закрепостени там, в крайдунавския град, където трябваше да строят един от грандоманските комбинати за тежко

машиностроене, предназначени да произведат мастодонти за съветската изостанала промишленост. Тези подборки с мнения на читатели обаче изобщо не виждаха бял свят. Тогавашият завеждащ отдел „Писма на читателите“ Слав Пеев, съкратен военен, профпредседател и член на партийното бюро на БКП във вестника на земеделците, ми ги връщаше с ехидна усмивка и ме съветваше да не си правя труда и да не си губя времето с тези „глупости“. Защото нещата се решавали „на най-високо равнище“.

След едно пътуване до Русе, когато бях свидетел на много тежко обгазяване, написах доста разкъсано писмо, което подписах с името на моя баща и на следващата планьорка¹ предложих да влезе в подготвяния брой на вестника. Още повече, че тук-там вече се бяха промъквали отделни редове по ситуацията в дунавския град. Дори окръжната кореспондентка Росица Георгиева беше информирала за срещи, разговори и обещания да се спрат химическите атаки от страна на Румъния. На планьорката обаче проф. Димитър Димитров, главен редактор по това време на в. „Земеделско знаме“, се обърна директно към мен с думите: „Не разбра ли, че няма да има никакви читателски писма!? Няма нищо да се пише по темата без мое разрешение! На мен в ЦК са ми казали да си мълчим! Когато ми кажат да пишем – тогава ще пишем“! На опитите ми да му обясня, че не може вечно да се мълчи, че дълги години всички мълчат, присъстващите на планьорката колеги взеха да ми шъткат, а Петър Станчев, за когото всички открито говореха, че е офицер от Държавна сигурност, направо ми кресна: „Млъкни най-после“!

Ако дотогава подозирах, че овластените мъже в Русе мълчат единствено от страх да не си нарушат спокойствието, да не загубят кариерата си, да не си навлекат неприятности с партийната върхушка, то след този епизод проумях, че всъщност всички си затварят устата по нареждане свише. Че колкото и каквато информация или мнение на видна партийна личност, писател, художник, спортист да се появява по въпроса с румънския химически комбинат в пресата, по радиото и по телевизията, тя е съгласувана и контролирана от Политбюро на ЦК на БКП!

Съгласувана и контролирана!

Такава беше изобщо информацията за екологичните проблеми на България.

Ситуацията с обгазяванията на Русе се влоши особено много през 1987 г. На 23 септември същата година, по време на годишната ми отпуска, присъствах на връчването на пионерските връзки на децата, сред които беше и моята племенница. Този е денят, в който обгазяванията са били с най-голяма интензивност. Въпреки това всички ученици от русенските училища бяха по площадите на града от сутринта до обяд и дишаха отровния въздух. Заедно с учителите си. Заедно със своите родители. И никой не прекъсна „мероприятието“! Никой не пое отговорността да обяви тревога и да отпрати децата по домовете им. Разбрах, че всички изпитват едно и също чувство: страх! Но този страх излизаше извън естествения, нормален страх на всяко

¹ Оперативка (рус. ез.), работно заседание за разпределяне на задачи в оперативен план.

живо същество, който е свързан с инстинкта за самосъхранение. Беше, така да се каже, извратен страх.

И след като се прибрах в София не преставах да мисля какво се случва с нас, с хората, защо е това мълчание на агнетата пред непосредствената заплаха за живота им, каква е тази метаморфоза, превърнала нормалните хора в роботи, в бездушни механизми, командвани от дистанция, на които е отнето правото да говорят и да избират. Записвах някои свои мисли по разни листчета, докато най-последна седнах и излях цялата насъбрала се в душата ми горчивина в един текст, в който се отдадох на по-общи, екзистенциални размишления за битието и смазаната психика на българина. Чистият екземпляр носи дата 6 декември 1987 година. Заглавието е „Инстинктът за самосъхранение“. Не си правех илюзии за ситуацията във вестника, където работех, тъй като в органа на БЗНС на почти всички възлови места работеха комунисти: заместник-главни редактори, завеждащи отдели, членове на редколегията, а те ревностно следяха „да не се изкриви партийната линия“! Знаех, че е безпредметно да предлагам своята статия на шефа си или на някой от заместник-главните редактори. Не бях член на БКП, следователно бях безгласна буква. Но по същото време в някои вестници се появиха материали, посветени на проблемите с отровния въздух в района на Русе. Бяха дали думата на различни малко или много известни творци от различни области на изкуството. Помислих си, че може би в тези издания ще погледнат по друг начин на редовете, излезли от душата ми. Някак бях си затворила очите за факта, че всички, чието мнение беше намерило място на вестникарските страници, са видни комунисти. Изпълнена с наивна надежда, реших да се обърна най-напред към в. „Литературен фронт“, който беше подел разговор за съдбата на дунавския двестахиляден град.

Чудно, как съм си въобразила, че цензорите в редакцията могат да допуснат фрази от рода на: „Цивилизацията е нож с две остриета, но печалното е, че я заплащаме с живота си, с бъдещето на собствените си деца и това, че сме невинни престъпници, не отменя нравствената ни вина. И нека най-последна сведем погледа си, зареян в необозримото бъдеще и неговата неземна светлина, към днешния ден, към конкретното тук и сега. От това бъдещето няма да загуби, напротив, може само да спечели“.

Наивността ми все пак имаше някакви уж рационални основи. В СССР течеше тъй наречената „гласност“. Съветските вестници и списания бяха пълни с критични материали за икономическата катастрофа, за екологичното бедствие в огромни територии, за извращенията по времето на Сталин, на Брежнев, на Черненко, за невиджаната корупция в републиките. Но пропусках факта, че Михаил Горбачов открито не харесваше Тодор Живков, а българският генерален секретар на БКП смяташе, че ще е достатъчно „да се снишим, докато отmine бурята“. Не си давах сметка, че в започналата вътрешна борба между среди от тукашния партиен елит, подпомагани и направлявани от КГБ, срещу Живков и най-верните му сподвижници, място за случайни хора няма. Не съзнавах, че не може кой да е да публикува следните редове:

„Съдбата на 200 хиляди души за деветмилионното население на България може да е капка в морето, частен случай, но за всеки от тези 200 хиляди души животът е един-единствен и неповторим, здравето му е неговата най-висша ценност, а съдбата му необяснимо нелепа благодарение на обстоятелството, че се е родил не другаде, а в Русе. Нормално ли е това? Срамувам се. Не ме успокоява фактът, че срамът ни е общ. Как мога да претендирам, че съм нравствена личност, когато съвестта ми години наред е била приспивана от страх пред нещо неопределено, каквото е неясното бъдеще, вместо да удря по ума и по сърцето ми като мощен чук, да гърми в ушите ми като камбана? И знам, че спасението не е в бягството, а в борбата. Че трябва да пробудим дремещия дълбоко инстинкт за самосъхранение, за да овладеем собствените си научни постижения, а не да ги оставим като измъкнали се от бутилката джинове да разрушат нашия живот и да убият бъдещето на човека. Все още това е в нашите сили и възможности, защото, както казва Левски, ние сме във времето и времето е в нас. То нас обръща, но и ние него можем да обърнем!“

Вярно, беше дошъл моментът „да се обърне времето“, но работниците по „преобръщането“ бяха определени, списъците направени, ролите раздадени и оставаше само да се вдигне завесата. За да не се отклонявам повече в разсъждения за случилото се преди повече от 30 години, за движещите сили и героите на набелязания „преход“, ще предам фактите около съдбата на моя злополучен поплак за съдбата на русенци и бъдещето на красивия дунавски град. Тези факти съм описала година и половина по-късно в писмо до много известната по онова време пламенна привърженичка на Горбачовата „перестройка и гласност“ Мария Варамезова. Писмото е с дата 20 май 1989 година. Ето частта, която се отнася до темата:

„Веднага след написването им (става дума за страниците със споменатата преди това статия „Инстинктът за самосъхранение“, копията която бях приложила към писмото – бел. моя) ги занесох във в. „Литературен фронт“, за да ги дам на Благой Димитров. Той беше в командировка и след като поговорих с Илинда Маркова – първа братовчедка на моя колежка и моя позната – ги оставих на заместничката на Бл. Димитров. След няколко седмици, когато напразно очаквах да видя съчинението си отпечатано на страниците на „Литературен фронт“, още повече, че в този интервал от време се появиха писма на русенски граждани, великолепната бележка на поета Владимир Попов, както и статията на Руденко Йорданов, потърсих Благой Димитров. Видях го в кафенето на Съюза на българските писатели (СБП) и той ми обясни, че „Инстинктът за самосъхранение“ не може да бъде публикуван, защото има забрана върху темата за Русе. Обърнах се към редакцията на сп. „Общество и право“. Заместник-главната редакторка Анна Горанова ми каза, че ще внесе материала в редколегията за обсъждане. На заседанието главният редактор проф. Борис Спасов казал: „Ама това не е вярно! Авторката не е запозната с въпроса. Нека да дойде, ще ѝ дадем командировъчно да иде до Русе и нека да напише материал за промените там, да види, че въздухът вече е чист“. Естествено не приех предложението, защото аз по-добре от него знаех, че нищо не се е променило, та нали няколко дни преди това се бях върнала от

Русе, където още с пристигането си на гарата бях приветствана за „добре дошла“ с отровно-задушлив газ! След известно време, беше пролетта на 1988 г. (месец март, само няколко дни след прожектирането на документалния филм за въздуха в Русе „Дишай!“ в Дома на киното), дадох статията си на Владимир Попов в сп. „Пламък“. Главният редактор беше в Плевен. Попов я прочете и каза, че не вижда причини да не излезе, нека само да се върне главният редактор и ще му я покаже. Но и на страниците на това литературно списание гласността не стигна до степен да даде думата на една русенка. Почти по същото време я занесох и във в. „Култура“ на Свилен Капсъзов. В началото изглеждаше, че там най-после нещата ще потръгнат. Един ден дори Капсъзов ми се обади да отида на другата сутрин, за да съкратя малко от нея, тъй като е дълга. Явих се според уговорката, но той ме посрещна с думите: „Другарят Продев я взе спешно, защото сигурно ще бъде пусната в този брой“. Но... броят излезе, след него други, след това още и... нищо! Човек, дори когато излива съкровени чувства, никога не пише само за себе си, той пише, защото се надява да сподели мислите и възмущенията си с други хора. По тази причина си позволявам да Ви занимавам с моето вече морално остаряло есе, тъй като съм уверена, че и Вие чувствате нещата като мен. Впрочем, Вие това го докажете на практика. Може би ще ми отговорите, че това са вече отминали неща, че положението в Русе е променено, че вече няма хлор. Неотдавна бях в нашия толкова красив и толкова обречен град. Вярно, хлор няма. Но във въздуха на Русе усетих нещо друго, от което ме заболя остро главата и което изгаряше гърдите ми. Не знам дали е вярно, но хората говорят, че това са минерални киселини, които изпуска отново химическият комбинат в Гюргево. Питам се дали те са по-малко опасни? Питам се дали те не вредят на човешкото здраве? Тези слухове косвено потвърди една информация в русенския вестник „Дунавска правда“, излязла докато гостувах на родителите си...“

Запазила съм черновата на статията, както и копие от писмото си до Мария Варамезова. По-късно тя ми каза, че за да не открият в дома ѝ „този скандален текст“, го била дала на своя приятелка в Държавния архив, която го „покрила“ в някакъв фонд. Когато д-р Веселина Антонова пишеше сценария за телевизионния филм „Шест жени“, получил Голямата награда на фестивала на документалното кино „Осма муза“ през 2006 г., разговаряхме по този въпрос. Тя направи опит да открие къде може да е статията, но не успя. Имам известни съмнения в твърдението на М. Варамезова. При едно от пътуванията си до Русе през 1988 г. ѝ гостувах. Беше ме поканила да поговорим. Наричаше ме „моята журналистка“. В началото на 70-те години на XX в. бях написала очерк за нея, който излезе във в. „Труд“ и тя го беше харесала. При това гостуване стана дума за перестройката в СССР, за мъртвилото у нас, за това, че социализмът се оказа една несъстоятелна химера. Последното излезе от моите уста, а тя ме погледна удивена и направи неопределен жест, който по-късно изтъкувах в смисъл „подслушват“. Но в момента спокойно продължих да говоря все в този дух. След няколко минути кадифената завеса, която разделяше големия хол, се откряна и се появи съпругът – проф. Стойчо Варамезов. До този момент нищо не издаваше присъствието на друг човек

не само в стаята, но и в жилището. Той ме погледна косо и без да поздрави излезе. Тръгнах си и аз. У дома споделих впечатлението си от двойственото поведение на М. Варамезова – уж се бори против съществуващите порядки, а не иска да обсъжда социализма и неговата практика. Тогава от родителите си узнах, че Варамезов е изявен комунист, с актив на „борец срещу фашизма и капитализма“. Майка ми го познаваше от преди 9 септември 1944 г., бяха връстници. Накараха ми се, че приказвам без да си давам сметка къде и какво говоря и не мисля за последиците. Тъй като съм запазила няколко писма от Мария Варамезова, мога да твърдя, че тя, както и голяма част от останалите ентузиазирани престройчици, всичките комунисти, си въобразяваше, че социализмът им си е много хубав и е необходимо само да бъдат преодоленни „некои извращения“. Така тя разбираше Горбачовата „перестройка и гласност“. В този дух беше написала и писмо до кореспондента на в. „Известия“ в София Леонид Жмирьов, който разказа за нея на съветските читатели в голяма статия.

Така, на практика, от личен опит се убедих колко дирижирани и добре организирани бяха екопротестите, послужили като сигнал за активно настъпление на „горбачовистите“ и как в отразяването им бяха ангажирани точно определени хора с точно определени задачи. Място за импровизации и за самодейци сценаристите от Москва не предвиждаха. Известно време те вярваха, че ще могат да овладеят процесите, но когато Борис Елцин забрани КПСС и Съветският съюз се разпадна, процесите на дезинтеграция вече не можеха да бъдат спрени и макар трудно, с огромни загуби на време и похабени сили, най-после България пое по пътя на евроатлантическата си интеграция.